

MIKOR VÁLLALJUNK GYERMEKET? A túl korai, az ideális, és a túl késői gyermekvállalás életkori normái európai összehasonlításban

PAKSI Veronika–SZALMA Ivett

MTA Szociológiai Kutatóintézet
H-1014 Budapest, Úri utca 49.; e-mail: paksiv@socio.mta.hu

MTA Szociológiai Kutatóintézet
H-1014 Budapest, Úri utca 49.; e-mail: szalma@socio.mta.hu

Abstract: This paper analyzes the questions related to the timing of life events –particularly certain phases of becoming adults – in the third wave of European Social Survey. It focuses on the first cohabitation and marriage as well as the timing and the ideal age of becoming parents. Nowadays, the timing of the first childbearing has shifted to older ages all over Europe; therefore, we consider it important to examine whether the attitudes toward the ideal age of childbearing have adjusted to this trend. First of all, we analyze attitude type questions, we focus on when people think it is ideal, too late or too early to become a mother or a father. We have examined the ideal time of childbearing not only from age aspect but also regarding when it would be ideal compared to other life events of becoming adults (cohabitation, marriage) in each of the countries. We have found out whether in Europe the first childbearing is actually considered part of the process of becoming adults or not. We have paid special attention to the Hungarian data: we have examined how the educational level, the age groups, the type of residence, the religion and the gender variables influence the attitudes towards age norms of childbearing in Hungary.

Összefoglaló: A tanulmány a European Social Survey harmadik hullámának életesemények időzítésével, azon belül a felnőtté válás egyes szakaszaival kapcsolatos kérdéseket elemzi: az első élettársi kapcsolatot és házasságot, valamint a szülővé válás időzítését és ideális életkorát. Az Európa-szerte egyre későbbi életkorokban vállalt első gyermekszülések tekintetében fontosnak tartjuk azt is elemezni, hogy vajon az ideálisnak tekintett szülővé válás életkora is igazodott-e ehhez a trendhez. Elsősorban attitűd jellegű kérdéseket vizsgálunk, arra fókuszálunk, hogy az emberek mit gondolnak, mikor ideális szülővé válni, illetve mikor túl fiatal, vagy túl idős valaki ahhoz, hogy anyává vagy apává váljon. A gyerekvállalás ideális idejét nemcsak életkor szerint elemezzük, hanem azt is megnézzük, hogy a többi felnőtté váláshoz kapcsolódó életeseményhez (élettársi kapcsolat kialakítása, házasság) viszonyítva hogyan időzítik az egyes országokban, és hogy a szülővé válást egyáltalán a felnőtté válás részének tekintik-e Európában. A magyar adatokat részletesebben is elemzzük: megvizsgáljuk, hogy az iskolai végzettség, a korcsoport, a település típusa, a vallás és a nem változóknak milyen hatása van a gyermekvállalás életkori normáira.

Keywords: childbearing, age norms, becoming adult

Kulcsszavak: gyermekvállalás, életkori normák, felnőtté válás

BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban az élet meghatározó eseményei közül a felnőtté válás folyamatával, azon belül kiemelten a szülővé válás, azaz az első gyermekvállalás témakörével foglalkozunk.

A felnőtté válás a fejlett társadalmakban a fiatalok életének egyre hosszabb szakaszát öleli fel. A szakirodalom szerint a következő események tekinthetők a folyamat mérföldköveinek: az iskolai tanulmányok befejezése, az első három hónapnál tovább tartó munkavállalás, elköltözés otthonról, az első tartós párkapcsolat kialakítása, valamint az első gyermekvállalás. Elsőként megmutatjuk, hogy a felnőtté válás egyes eseményei – a házasság nélküli összeköltözés a partnerrel, a házasodás, valamint a gyermekvállalás – milyen sorrendben és mely életkorban követik egymást a vizsgáltunk tárgyát képező huszonhárom európai országban. Ezt követően egyrészt megnézzük, hogy a szülővé válás mennyire feltétele egyáltalán a felnőtté válás folyamatának, másrészt, hogy az első gyermekvállaláshoz tartozó életkori normák milyen változatosságot mutatnak a huszonhárom ország között. Megmutatjuk, hogy a különböző országok társadalmi mely életkort tekinti ideálisnak, túl korainak, avagy túl későinek az első gyermekvállaláshoz. A kapott eredményeket Magyarországon belül tovább elemezzük iskolai végzettség, település, életkorcsoportok, vallásgyakorlás és nem szerint. Az elemzéskor minden esetben külön kezeljük az anyává és az apává válás kérdéskörét. Az elemzett kérdéssorok válaszadói között nők és férfiak egyaránt szerepeltek, ugyanis az 1 500 fős reprezentatív mintát véletlenszerűen két csoportra bontották és a kérdezőbiztosok ennek megfelelően kérdezték le a modul kijelölt kérdéseit.

Az elemzéshez a 2006-os European Social Survey *Életút, életvitel, az élet meghatározó eseményeinek időzítése, az ideális korhoz való hozzáállás* változómoduljának egyes változóit használtuk a hagyományos szociológiai háttérváltozók tükrében, melyek a *Szociodemográfiai profil* modulban találhatók. A szerzők ezúton is köszönetet mondanak Füstös Lászlónak (MTA Szociológiai Kutatóintézet) az elemzésben nyújtott segítségéért.

ELMÉLETI HÁTTÉR

A biológiai életkoron kívül létezik kronológiai, pszichológiai, társadalmi és ún. megélt életkor is. A társadalomtudományokban nem elégséges pusztán az életkorok vizsgálata, multi-dimenzionális megközelítés szükséges: figyelembe kell venni az egyén, a csoport társadalmi-gazdasági státuszát, a nemet, korcsoportot, településtípust, vallást, kultúrát, történetiséget, stb. Az életkor csak relációkban értelmezhető, a kronológiai életkor önmagában szegényes index erre, melyhez társadalmi jelentést szükséges társítani (Binstock–Shanas 1976).

Az egyének tisztában vannak az életkori normákkal a saját időzítési mintáikra vonatkozóan. Az életesemények vizsgálatában jelentős szerepe van az életesemények időzítésnek [*social timetable*] és annak, hogy az életkori norma hogyan befolyásolja az egyén viselkedését és önreflexióját. Az egyének gondolataiban létezik egy mentális térkép az életeseményekről, melyek előre vetítik, hogy egyes életeseményeknek mely időszakban kell megvalósulniuk. Ez nem jelenti azt, hogy az egyes átmenetek akkor következnek be, amikor az emberek úgy gondolják, hogy elérik az ideális életkor, vagy amikor úgy gondolják, hogy akkor kell megtörténnie, de könnyen tudnak reflektálni arra, hogy túl korán vagy későn vagy éppen időben történt. Az társadalom tagjai internalizálják a „társadalmi órát” [*social clock*] és az életkori normákat és ezeknek megfelelően viselkednek (Binstock–Shanas 1976).

A szakirodalomban heves vita tárgya, hogy a survey vizsgálatok során gyakran feltett „*Mikor ideális gyermeket vállalni?*” kérdésre kapott válaszok tekinthetők-e a társadalomban elfogadott életkori normáknak. A szociológusok többsége úgy véli, hogy ahhoz, hogy egy szabályt, elvárást normának tekintsünk, három kritériumnak kell eleget tennie. Egyrészt elő kell írnia bizonyos viselkedéseket (vagy éppen tiltania kell azt). Másrészt a társadalomban konszenzusnak kell lenni erről a szabályról. A harmadik kritérium pedig, hogy a szabálynak, elvárásnak kényszer jellegűnek kell lennie, azaz a be nem tartását szankcióval kell büntetni (Settersten 2003). Marini (1984) éppen a szankciót hiányolja az életkori normák esetén. Jár-e vajon bármiféle szankcióval az, ha nem az emberek többsége által ideálisnak tartott életkorban válunk szülővé? A szankciók lehetnek informálisok is, mint például a gúny, a megvetés és a pletyka. Heckhausen (1999) amellet érvel, hogy nem is szükséges szankciókat felállítani az életkori normákkal kapcsolatban, hiszen ezek olyan normák, melyeket az emberek többsége már internalizált. Ebben a témában mérföldkőnek tekinthető Neugarten, Moore és Lowe (1965) ‘50-es években Kansas City-ben folytatott kutatása, melyben kimutatták, hogy léteznek életkori normák, melyek az emberek életét szervezik. Az újabb kutatások összhangban állnak Neugartenék eredményeivel annyi különbséggel, hogy a különböző életkori átmenetek nemcsak később történnek, hanem nagyobb életkori intervallumot ölelnek fel.

Az életesemények társadalmi normái nemcsak azt határozzák meg, hogy mely időintervallumban kell megtörténnie egyes eseményeknek, hanem az események sorrendjét is befolyásolják. Az európai társadalmak fejlődésének korábbi idején alakult ki M. Kholi (1993) által normál életútnak nevezett életvezetés, melynek lényege az volt, hogy egymásra következő szakaszokból állt és éles határvonal választotta el az egyes fázisokat. Azonban a fiatalabb nemzedék már sokkal rugalmasabb szakaszokat jár be. Időben eltolódott és módosíthatóvá vált mind a családalapítás, mind pedig a pályaválasztás. Amíg korábban az önállóság kitüntetett értéknek számított, s elérése véglegesen lezárta egy életszakaszt; addig a mai fiatalok életében ezek egybemosódhatnak, párhuzamossá válhatnak, vagy akár újra kezdődhetnek (Somlai 1999, 2000).

Magyarországon Tóth O. (1993) vizsgálta a szülővé válás objektív és szubjektív meghatározottságát, és kutatása is megerősítette, hogy nem önmagában a valódi (biológiai) életkor irányítja az időzítés szubjektív megítélését, hanem sokkal inkább olyan kulturális, értékbeli minta, amely azt írja elő a társadalom tagjainak, hogy bizonyos idővel az iskola (bármilyen szintű iskola) befejezése után és a házasságban töltött bizonyos idő után a fiatal párnak „illik” gyermeket vállalni. Ha tehát valaki „régén” befe-

jezte iskoláit, „régén” házas és már önálló lakása is van, nagy valószínűséggel úgy érzi, hogy szülővé válása a tényleges életkorától függetlenül késői.

Azok az elméletek, amelyek az életesemények struktúrájára vonatkoznak azt hangsúlyozzák, hogy az életeseményeket két társadalmi folyamat szervezi: egyrészt az intézményesülés, másrészt az individualizmus (Kohli 1993), s hogy ezek hatása ellentétes egymással. Az életesemények intézményesülése mögött az életesemények időzítését befolyásoló makro tényezők állnak. Ilyen fontos makrotényező például az állam és a piac, a piacon belül pedig különösen a munkaerőpiac és az ingatlanpiac játszik fontos szerepet. Az individualizáció hátterében pedig az húzódik meg, hogy egyre kevésbé meghatározóak azok a normák és elvárások, melyek a család, vagy az egyház felől érkeznek, ugyanakkor az egyén döntései felértékelődnek. Mindezek következtében fellazulnak a valaha standard életútminitáratok. Ez a két folyamat egymással ellentétes, mivel az életút intézményesülése az életutak standardizációját idézi elő, és ezáltal csökkenti annak a lehetőségét, hogy az egyén saját maga formálja az életútját. Az individualizációnak pedig ellentétes hatása van: növeli az egyéni életutak változatoságát.¹ A növekvő európai jóléttel egyre jobban háttérbe szoruló anyagi problémák folytán a különböző társadalmakban az egyéneknek sokkal nagyobb szabadságuk van meghatározniuk saját igényeiket. Az intézményi korlátok megmaradtak ugyan, mint például a háztartás, az iskola és munka világa, de ezek az intézmények önmagukban is kulturálisan meghatározottak (Billari–Wilson 2001).

A házasságok számának csökkenése, az élettársi kapcsolatok elterjedése, a megugrott házasságon kívüli születések aránya és a szülések magasabb életkorba való tolodása korántsem új és egyedülálló jelenségek a nemzetközi összehasonlításban. A nyugat-európai országok többségében már jóval korábban elkezdődtek azok a változások, amelynek leírására Lesthaeghe és van de Kaa a „második demográfia átmenet” terminust alkották meg. A kifejezéssel utalni akartak arra, hogy az iparosodott társadalmak a demográfiai fejlődés egy újabb szakaszába jutottak (Lesthaeghe–van de Kaa 1986). A ’70-es évektől kibontakozó folyamat jellemzője, hogy a legtöbb országban tovább csökken a termékenység: tartósan és jelentősen az egyszerű reprodukciós szint alatt marad. A születéskor várható élethossz közben tovább növekszik, így a népesség öregedése és egyúttal számának csökkenése várható. Az átmenet további jellemzői között említhetjük még a késői felnőtté válást, a válások számának növekedését, a házasságok számának csökkenését, a házasságon kívüli együttélések és az ilyen jellegű kapcsolatokból származó gyermekek arányának jelentős emelkedését, az egyszemélyes és az egyszülős háztartások arányának növekedését, valamint a szándékos gyermektelenség terjedését.

Vita tárgyát képezi a szakértők között, hogy az Európában zajló társadalmi-gazdasági és kulturális folyamatok vajon a konvergencia vagy divergencia felé mutatnak. Thornton a demográfiai átmenetet és a hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődést a konvergencia koncepciójához köti (Thornton 2001). Billari (Billari–Wilson 2001) ezzel vitatkozva sajátos utat lát e szocio-demográfiai változások mögött. Véleménye szerint elméleti struktúrákat kell felépíteni ahhoz, hogy értelmezni tudjuk e sokszínű

¹ Beck (2003) úgy gondolja, hogy azok a fiatalok, akik nem követik az idejétmúlt életút modelleket kockázatot vállalnak. A rizikótársadalom kialakulása együtt halad és összekapcsolódik az individualizációs folyamattal.

helyzetet és kulturális preferenciákat. A nemzeti karaktereknek ma nagyobb hatásuk van az életesemények alakulására, mint a '60-as és '70-es évek elején, azaz úgy gondolja, hogy az országok közötti divergencia és az egyes országokon belüli heterogenitás és egyenlőtlenség tovább fog növekedni. Billari például heterogenitást jósol a felnőtté válás folyamatában, amit azzal is alátámaszt, hogy makroszinten divergenciát lát és mutat ki e folyamatban Európa egyes országai, részei között (Billari–Wilson 2001). Példának hozza, hogy Európa északi országai, főként a Skandináv államokban a fiatalok viszonylag hamar elhagyják a szülői házat, s válnak felnőtté. A dél-európai (főként spanyolországi és olaszországi) felnőtté válás folyamatára viszont a szülői ház tipikusan késői elhagyása a jellemző. Billari erre a jelenségre tanulmányaiban a „legkésőbbi késői” [*latest late*] kifejezést használja (Billari et al. 2002).

Az Egyesült Államokban végzett felmérés (Furstenberg et al. 2003) adatai alapján kiderült, hogy a késői felnőtté válás folyamata javarészt a gazdasági függetlenedést, a szülői ház elhagyását, az iskola befejezését, valamint a teljes állású munkát foglalja magában. A házasság és a gyermekvállalás nem feltétlen része a folyamatnak.² A vizsgálat kimutatta, hogy az előbbieken leírt kritériumok alapján a '60-as években a 20 éves nők 30 százaléka, és a 25 éves nők 70 százaléka, addig 2000-ben már csak a 20 éves nők csak 6 százaléka, a 25 éves nők csak 25 százaléka vált felnőtté. Furstenberg kutatása a szülői ház elhagyásának ideális időpontjaira is irányult. Az eredmények szerint a válaszadók 80 százaléka generációtól függetlenül úgy gondolja, hogy egy fiatal felnőtté válása kb. 25 éves koráig be kell, hogy fejeződjön. Az idősebbek és az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők 40 százaléka pedig úgy gondolja, hogy 25 éves korig nemcsak a gazdasági önállósodásnak, a szülői ház elhagyásának, az iskola befejezésének és a teljes munkaidős állásnak kell megtörténnie, hanem a szülővé válásnak is. Furstenberg azt is kimutatta, hogy 20 éves kor előtt mindenképpen túl korainak tartják a felnőtté válást, mert úgy gondolják, hogy 20 éves kor előtt, a karrier kezdetén a fiatalok még nem képesek megfelelő anyagi háttérrel biztosítani a családalapításhoz és fenntartáshoz.

A későbbi felnőtté válás, azon belül is a házasságok egyre későbbi életkorban történő megkötésének egyik következménye a késői gyerekvállalás és az ezzel együtt járó termékenységi csökkenése is. A gyermekvállaláshoz kapcsolódó „halasztó” attitűdnek kulcsszerepe van a termékenységi időszak lerövidülésében (Billari 2005). A lerövidült időszak egyik következménye, hogy minél későbbi életkorban vállal valaki gyermeket annál nagyobb a valószínűsége, hogy kevesebb gyermeke lesz. Az anyává válás életkora nemcsak kitolódik, hanem koncentrálódik is – csökken a szórás – vagyis a nők többsége egy szűk életkori intervallumban vállal gyereket. Ezt a jelenséget Kohler, Billari és Ortega (2002) sarkosodásnak nevezte [*rectangularization*].

Különböző tényezők húzódnak meg a mögött, hogy a párok (vagy akár az egyedülállók) mikorra időzítik a gyermekvállalást. A késői gyermekvállalás trendjéért felelős tények pedig főként a következők lehetnek: (1) demográfiai tényezők (elhalasztott házasság, növekvő válás, alacsonyabb gyermekszám); (2) orvosi tényezők (megbízhatóbb fogamzásgátlás, jobb terhes gondozás, elfogadottabbá vált a középkorúak terhessége); (3) társadalmi, politikai tényezők (változó normák, nő mozgalmak, jog-

2 A házasságot és a gyermekvállalást inkább az idősebb generáció és az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők tartják fontosabbnak, azaz a felnőtté válás folyamata részének.

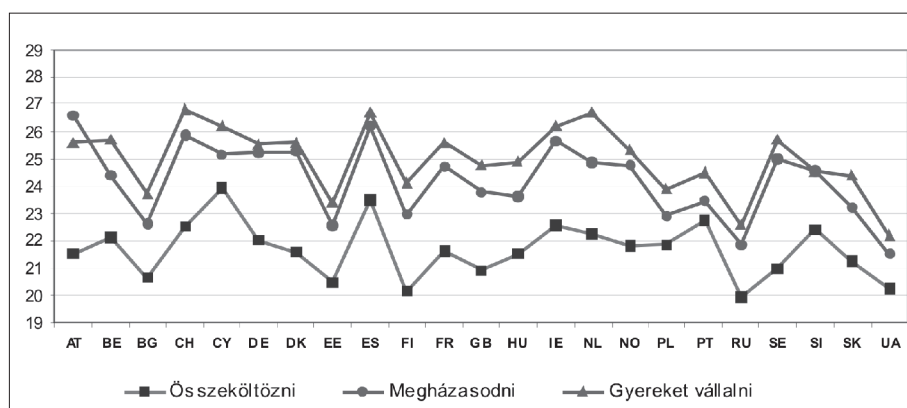
szabályok); (4) strukturális tényezők, (magasabb iskolai végzettség és jövedelem, későbbre tolódik az első munkavállalás ideje).

A gyermekvállalásnak létezik biológiai szempontból egy optimális életkora, amely a legkisebb egészségi kockázattal jár mind az anyákra, mind a gyermekekre nézve. Ez az életkor az anyák biológiai jellemzői szerint 20–34 életévük közé esik. A túl fiatalon vagy túl későn vállalt gyermekszülés megnöveli az egészségügyi kockázatokat. A fejlődő orvostudomány azonban ezeket a biológiai határokat folyamatosan kitolja, ezért lehetséges, hogy napjainkban egyre gyakrabban találkozhatunk 40 év fölött kismamákkal, és 60 éves kisgyermekes apukákkal. 1980 és 2004 között a nők átlagéletkora az első gyermekük megszületésekor 3 évvel nőtt (24,9-ről 28-ra) az EU 25 országában úgy, hogy közben a tíz új tag fiatalított ezen az átlagértéken – bár esetükben is 2 évvel nőtt ez a szám (23 évről 25,1 évre) (*Population Statistics 2006*).

Az első gyermek egyre későbbi megszületése hazánkban is általános tendencia. Magyarországon az elmúlt két évtizedben egyharmadára esett vissza a 20 és 24 év közötti nők termékenysége, ezzel párhuzamosan a termékenység áthúzódtott a nők 25–30 éves közti életkorára, valamint lassú növekedést mutat 30–39 éves kor között (Spéder–Kapitány 2006). Magyarországon 1970-ben még 22,6 volt a nők átlagéletkora az első gyermek megszületésekor, 2000-re már 25, 2007-ben pedig már 27,5-re kúszott fel (*Demográfiai évkönyv 2007*). Egy egyetemet végzett magyar nő napjainkban pedig várhatóan 30 éves kora köré időzíti az első gyermekvállalást (Spéder–Kapitány 2006). Magyarországon ez a jelenlegi átlagos első gyermekvállalási életkor nem tekinthető kiugrónak, azonban a növekedés mértéke számottevő más országokhoz viszonyítva (*Population Statistics 2006*).

AZ ÉLETESEMÉNYEK SORRENDJE

Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy felnőtté válás egyes eseményei milyen sorrendben, illetve milyen idő intervallumban követik egymást a vizsgáltunk tárgyat képező európai országokban. Az életút következő mérföldkövetit vesszük górcső alá: házasság nélküli összeköltözés a partnerrel, megházasodás, első gyermekvállalás.

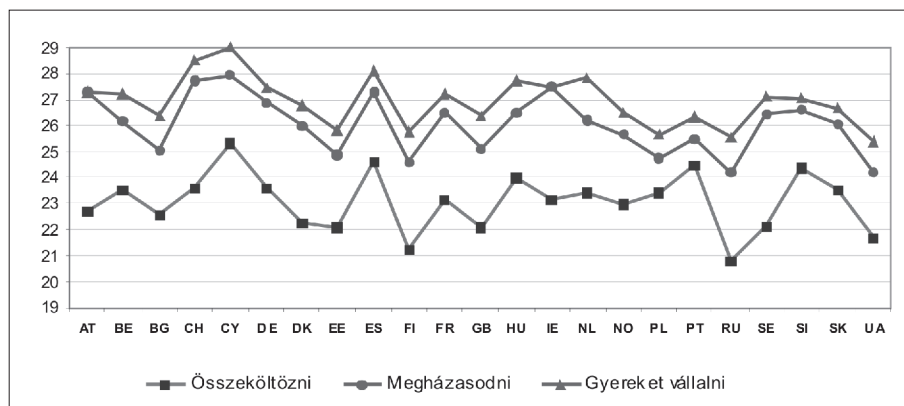
1. ábra A fontosabb életesemények életkori normája a nőkre vonatkozóan

Az 1. ábrából jól látszik, hogy az országok valamivel fiatalabb életkorra helyezik az élettársi kapcsolat kialakításának életkori normáját (átlagosan 21,7 év), mint a házasság (átlagosan 24,2 év) és gyermekvállalás életkorát (átlagosan 25 év). A két utóbbi esemény sokkal közelebb van egymáshoz, mint a kohabitáció kialakításának ideális életkora. Szlovéniában azonnal, Dániában, Németországban, Spanyolországban, Írországban, Norvégiában körülbelül fél évvel a házasság után gondolják ideálisnak az első gyermek megszületését. Érdekes, hogy Ausztriában az életesemények sorrendje megbomlott: egy évvel korábban helyezik az anyává válás ideális életkorát, mint a házasságét.

A szülői ház elhagyásának időzítése azonosságot mutat a második demográfiai átmenet jellemzőivel. Billari „*latest late*” jelensége (Billari et al. 2002) jól megfigyelhető Spanyolország és Portugália (és Ciprus) esetében, ahol a legkésőbbi életkorban (22,7–24 évesen) képzelik el a párok összeköltözését, azaz a szülői ház elhagyását. A legfiatalabb korban elköltöző keleti országok közé pedig beékelődtek mind a skandináv államok, Nagy Britannia és Ausztria.

Az ideálisnak megadott házasságkötési korok (pár kivétellel) viszonylag jól tükrözik azt a kelet-nyugati választóvonalat, amely a tényleges házasságkötések esetében is megfigyelhetőek (Kamarás 2005), miszerint a keleti, posztszocialista országokban korábban időzítik az első házasságkötést. Magyarország pedig mind az ideálisnak megadott házassági életkor (egyedül Szlovéniában mondtak magasabbat), mind a tényleges házassági életkor tükrében a legidősebb házasságkötők közt áll a volt szocialista országok között.

A három esemény időintervalluma Portugáliánál a legszűkebb (1,7 év), azaz szinte egybeesik az összeköltözés, házasság és gyermekvállalás. Őt követik a kelet-közép európai országok (1,9–3,3 év között), majd Hollandia (4,4 év) és Svédország (4,7 év). A sort Ausztria zárja, ahol az összeköltözés és a gyermekvállalás között akár 5 év is eltelhet.

2. ábra A fontosabb életesemények életkori normája a férfiakra vonatkozóan

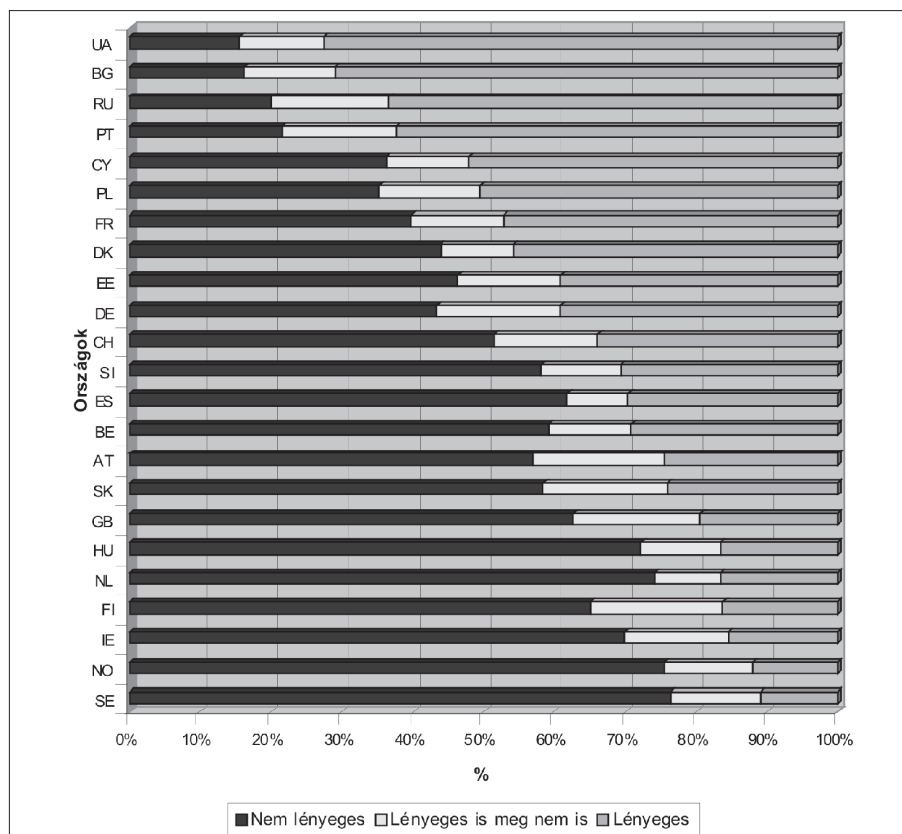
A férfiaknál a nőköz hasonló eredményt kaptunk. A válaszadók úgy gondolják, hogy a férfiaknál az élettársi kapcsolat kialakítása előbb; a házasság egy kis idő múlva történjen (Portugália: 1 év, Magyarország: 2,5 év, Ausztria: 4,5 év múlva); majd ezt

követően vállaljanak gyermeket a férfiak. Ausztriában és Írországban szinte egy időpontra esik a házasság és a gyermekvállalás, a két esemény között a legtöbb időnek (1,6 évnek) a hollandok szerint kell eltelnie. Az emberek úgy gondolják, akkor kell megházasodni, amikor gyereket vállalni, vagyis az élettársi kapcsolatot akkor váltják házassággá, amikor gyermeket akarnak vállalni (Spéder–Kapitány 2008).

A szülői ház elhagyása – a nőkéhez hasonlóan – a férfiaknál is megfelel a második demográfiai átmenet jellemzőinek. Ezen felül az időintervallum szintén Portugália esetében a legszűkebb (1,85 év), de Ausztriát is megelőzve Svédország (5 év) és Svájc esetében a leghosszabb. Érdekes, hogy az apák esetében Oroszország viszonylag hosszú időintervallumot adott meg (4,7 év).

SZÜKSÉGES-E A GYERMEKVÁLLALÁS A FELNŐTTÉ VÁLÁSHOZ?

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a különböző európai országokban mennyire tartják fontos szempontnak a saját gyermeket ahhoz, hogy valakit felnőttnek tartsanak.

3. ábra Ahhoz, hogy valakit felnőttnek tartsanak, mennyire lényeges szempont, hogy van-e saját gyereke

Svédországban, Norvégiában, Hollandiában és Magyarországon a válaszadók több mint 70 százaléka úgy vélekedik, hogy a szülővé válás nem lényeges szempont ahhoz, hogy valakit felnőttnek tartsanak. Ezzel szemben Ukrajnában és Bulgáriában 70 százaléknál feletti arányban gondolják lényegesnek a jelenséget a felnőtté válás szempontjából. Megfigyelhető, hogy a volt szocialista országokban – Magyarországot, Szlovákiát és Szlovéniát kivéve – a szülővé válást jobban a felnőtté válás résznek tartják. A hagyományosan családcentrikus magyarok ellentmondásos adata (71% nem tartja részének!) csak hipotetikusán magyarázható: a családra vonatkozó tradicionális értékrend fenntartásával párhuzamosan elfogadják az egyre későbbi gyermekvállalás (nem válás) jelenségét.

MELYIK ÉLETKORBAN IDEÁLIS SZÜLŐVÉ VÁLNI?

Ideális életkor az anyává válásra. Nemzetközi kitekintés

A kérdőívben arra kérték a válaszadókat, hogy határozzák meg a gyermekvállalás ideális életkorát. Mint azt az elméleti háttér fejezetében bemutattuk, az életesemények időzítésénél nem pusztán a biológiai életkor számít, így feltehetően a válaszadókat is inkább az egyéb körülmények vezérelték a választásban. Mielőtt megnéznénk az adatokat, érdemes pár szót ejteni a nők első gyermekvállalásának tényleges átlagéletkoráról.

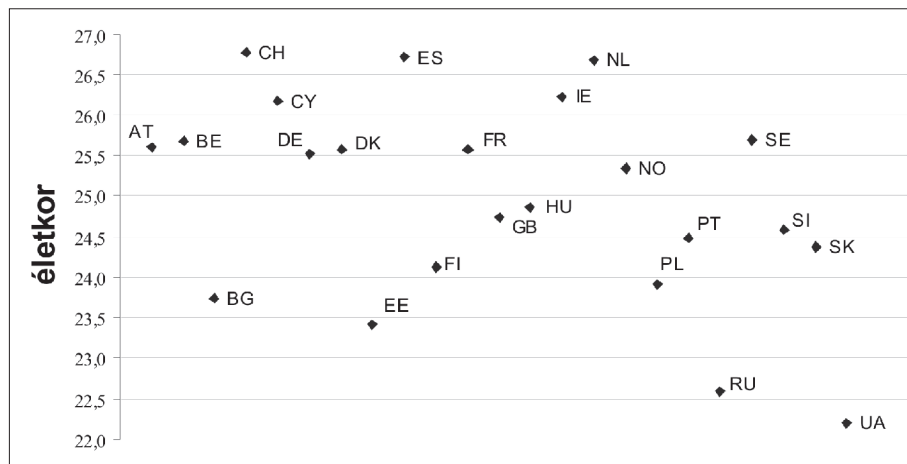
*I. táblázat A nők átlag életkora az első gyermek születésekor
néhány európai országban (2004)*

Legmagasabb átlagéletkorok	Év	Legalacsonyabb átlagéletkorok	Év
Egyesült Királyság	29,7	Bulgária	24,4
Svájc	29,3	Románia	24,5
Spanyolország	29,2*	Balti államok	24,7-24,8
Magyarország: 26,5			

* 2003-as adat

Forrás: Population Statistics 2006.

Az EU 15-ök 2004-es átlaga 28,9 év volt; míg az EU 25-öke 28,3 (Population Statistics 2006): látható, hogy a főként posztoszocialista országok fiatalítottak ezen az átlagon. A tényleges adatoktól azonban eltérnek azok az életkorok, amelyeket az emberek ideálisnak gondolnak gyermekvállalásra. Ha nemzetközi összehasonlításban nézzük, hogy az egyes országokban milyen életkori normákat adtak az anyává válás ideális időpontjára szignifikánsan különböző válaszokkal találkozunk.

4. ábra A nők gyermekvállalásának ideális életkora országok szerint

A 4. ábra alapján láthatjuk, hogy a kelet-európai országokban – ahol a tényleges átlagéletkor alacsonyabb – fiatalabb életkorra tették az anyává válás ideális életkorát, mint a nyugat-európai országokban. Ukrajna, Oroszország, Észtország, Bulgária és Lengyelország 24 évesnél fiatalabb életkort gondol ideálisnak, ezzel szemben Svájc, Spanyolország, Hollandia, Ciprus és Írország 26 évesnél idősebb életkorra datálja ugyanezt. Kiemelendő Nagy Britannia szerepe: Európában náluk vállalják a nők a legkésőbb első gyermeküket (29,7 évesen³), de ideálisnak még hazánkénál is fiatalabb életkort adtak meg: 24,7 évet. Így Finnországgal együtt bekerültek a poszt szocialista blokkba.

A volt szocialista országok közül Magyarországon mondták a legmagasabb életkort (24,9) az ideális anyává válás életkorára, ami megegyezik a vizsgálatban részt vett 23 európai ország átlagával. A felvétel időpontjában, 2006-ban Magyarországon a nők átlagosan 27,3 évesen vállaltak gyereket (*Demográfiai évkönyv 2007*), azaz úgy tűnik, hogy Magyarországon az ideális életkor és a tényleges életkor között mintegy 2,4 év a különbség.

Összességében elmondható, hogy az európai társadalmak a valóságtól eltérően átlagosan 3,4 évvel fiatalabb életkorban (24,9 évesen) tartják ideálisnak a nők első gyermekvállalását.⁴ A kelet-európai országokban (és Ausztriában) nem nagy az eltérés a valóság és a normák között (0,7-1,8 év között), ellenben a viszonylag későn szülő nyugat-európai országokban nagyobb: Finnországban 3,7 év, Nagy Britanniában 5 év. Ez azt jelenti, hogy a második demográfiai átmenetben élen járó országok ezzel kapcsolatos életkori normái közel állnak a volt szocialista országok életkori normáihoz és így

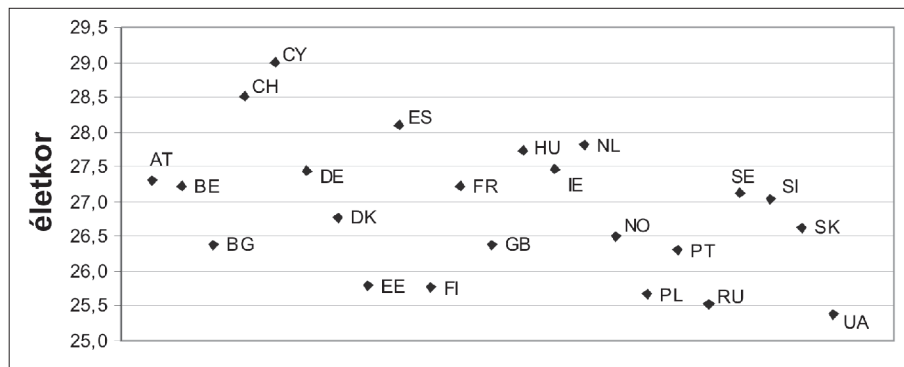
3 2004. évi adat (*Population Statistics 2006*).

4 A *Population Statistics* adatai 2004. évi, míg az adatfelvétel már 2006-osak, de feltételezhető, hogy a különbség valamivel nagyobb; valamint, hogy a *Population Statistics*-ban és a mintában szereplő országok nem teljes mértékben ugyanazok.

jelentősebb eltérést találhatunk náluk az életkori norma és a tényleges viselkedés között, mint keleti-közép-európai országokban.

Ideális életkor az apává válásra. Nemzetközi kitekintés

Az apává válás ideális átlagéletkora 26,9 év volt, ami körülbelül 2 évvel magasabb (5. ábra), mint az ideális anyává válásé. Megfigyelhető, hogy az országok ugyanazt a mintázatot követik, tehát ahol fiatalabb életkort adtak meg az anyává válás ideális életkoraként, azokban az országokban az apává válás időpontjaként is fiatalabb életkort mondtak; és ahol az anyává válás ideális életkorát idősebb életkora datálták, ott az apává válás életkorát is idősebb életkorra helyezik.

5. ábra A férfiak gyermekvállalásának ideális életkora országok szerint

Az is megfigyelhető, hogy bár a volt szocialista országok az apává válást átlagosan fiatalabb életkorban gondolják ideálisnak, mint a nyugat-európai országok, de már nem alkotnak két külön tömböt. Finnország és Nagy Britannia szintén alacsony értékkel szerepel, ahogyan az anyává válásnál is (25,8 és 26,4); és az apává válásra vonatkozóan Szlovákia, Szlovénia és főként hazánk (27,7) kiszakadt a keleti blokkból. Magyarországon a megkérdezettek majdnem három évvel magasabb életkort adtak meg az apává válás ideális életkoraként az anyává válás ideális életkorához képest, míg nemzetközi összehasonlításban nem egészen két év különbség, ami arra enged következtetni, hogy hazánkban kicsivel jobban elkülönülnek a férfi és a női életutak.

A szülővé válás ideális életkori normája társadalmi csoportok szerint Magyarországon

Az ideális anyává és apává válás életkori normáit tovább vizsgáltuk a magyarországi adatok tükrében iskolai végzettség, településtípus, életkorcsoportok, vallásgyakorlás és a nem változó szerint. Az elemzéshez lineáris regressziós modellt használtunk.

2. táblázat Milyen tényezők befolyásolják azt, hogy hány éves korban gondolják ideálisnak a szülővé válást? (Regressziós egyenlet)

	Ideális anyává válás kora N=766		Ideális apává válás kora N=752	
	b	Béta	b	Béta
Konstans	25,738		26,932	
Iskolai végzettség ¹	0,306	0,068	0,411	0,082*
Település ²	-0,505	-0,126**	-0,209	-0,046
Kor ³	-0,351	-0,116*	-0,531	-0,163**
Vallás ⁴	0,123	0,026	0,186	0,035
Nem ⁵	0,335	0,052	1,161	0,165**

Iskolai végzettség változó kategóriái: 1= alapfokú végzettség, 2=középfokú végzettség, 3=felsőfokú végzettség.

² Település változó kategóriái: 1=nagyváros, 2=kisváros, 3=falu.

³ Kor változó kategóriái: 1=15–25 éves, 2=26–35, 3=36–50, 4=50 felett

⁴ Vallás változó kategóriái: 1=legalább hetente jár szertartásra, 2=ritkábban, 3=soha.

⁵ Nem változó kategóriái: 1=férfi, 2=nő.

* p < 0,05; ** p < 0,01.

A 2. táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy az anyává válás ideális korának megadásakor a település és a kor változóknak volt szignifikáns hatása. Láthatjuk, hogy az anyává válás ideális életkorának meghatározására legerősebben a település hat (Béta=0,126), azaz minél kisebb településről származik valaki, annál fiatalabb korra helyezi az anyává válás ideális életkorát. A kornak szignifikáns hatása szerint pedig minél fiatalabb valaki, annál idősebb kort mond ideális anyává válás idejének. Meglepő módon a nemnek, az iskolai végzettségnek és a vallásnak nincs szignifikáns hatása.

Az ideális apává válás meghatározásánál a nemnek, az életkornak és az iskolai végzettségnek volt szignifikáns hatása: legerősebben a nem hat, ezt követi a kor és az iskolai végzettség. A nők magasabb életkort tartanak ideálisnak az apává válásra, mint a férfiak. A kor változó esetén hasonló összefüggést találunk, mint az anyává válásnál, azaz az idősebb generáció fiatalabb életkorban tartja ideálisnak a szülővé válást, mint a fiatalabb korcsoportok. A magasabb iskolai végzettségűek pedig későbbi életkorban gondolják ideálisnak az apává válást.

MIKOR KORAI A GYERMEKVÁLLALÁS?

Korai anyaság. Nemzetközi kitekintés

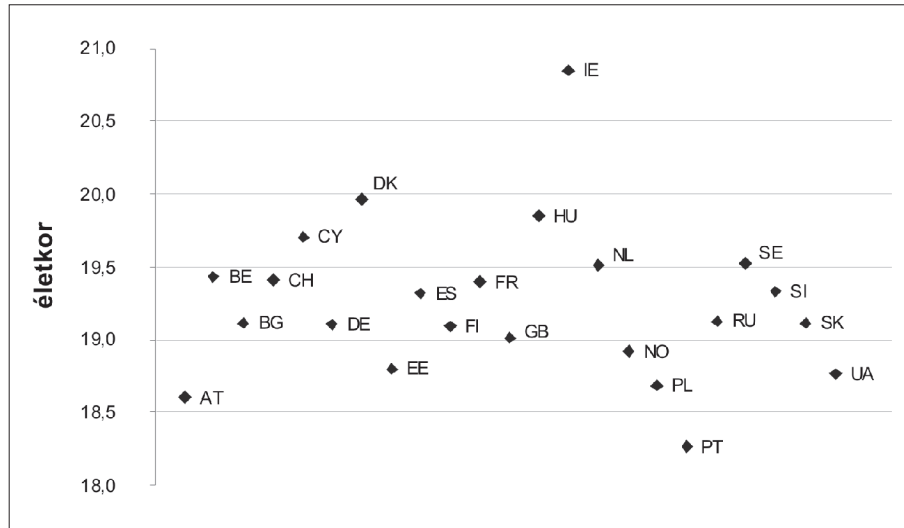
Mint láthattuk, az európai országok különböző véleményekkel vannak arról, hogy a gyermekvállalás része-e a felnőtté válás folyamatának. A tanulmány további részében azt vizsgáljuk, hogy a gyermekvállalás társadalmilag elfogadott életkorai mekkora időintervallumban mozognak, és hogyan változnak országonként.

A megkérdezettek szerint anyává válni kb. 25 éves korban ideális. Amikor azt kérdeztük, mit gondolnak arról, melyik az az életkor, ami előtt még korai egy nőnek gyermeket vállalnia, az országok az ideálisnál átlagosan 5,7 évvel korábbra, 19,2 éves

korra tették ezt a határt (alacsony szórással). Míg az ideális életkort a posztszocialista országok tették a legalacsonyabbra, addig a túl fiatalon anyává válásnál ez nem figyelhető meg. Írország esetében a legmagasabb az érték, s Portugáliában a legalacsonyabb. Írországban a társadalom úgy véli, hogy 20,9 éves kor előtt még túl fiatal egy nő ahhoz, hogy gyermeket vállaljon, Portugáliában – annak ellenére, hogy ők hagyják el legkésőbb a szülői házat – pedig úgy gondolják, 18,3 éves kor után már elég érettek a nők a gyermekvállaláshoz.

A vizsgálat elején feltételeztük, hogy azok az országok, ahol magasabbra teszik az ideális életkort, magasabbra teszik a túl fiatalon anyává válást is, illetve ha alacsonyabbra tették az ideális életkort, akkor alacsonyabban állapítják meg a túl korait is. Az eredmények azonban mást mutatnak. Az ideális életkor esetében Svájc, Spanyolország és Hollandia húzta meg legmagasabban a határt, azonban a túl fiatal anya esetében ezek az országok már inkább a középmezőnyben helyezkednek el. A legfiatalabb életkorra Oroszország és Ukrajna tette az ideális gyermekvállalást, de a túl fiatalon anyává válásnál mégsem ők adták meg a legalacsonyabb életkort. Fordítva nézve pedig elmondható, hogy Dánia, Magyarország és Portugália az ideális életkornál a minta közepén helyezkedett el; most pedig Dánia (19,6 év), Magyarország (19,8 év) a minta tetején, Portugália (18,3 év) viszont a legalján helyezkedik el. Az ideális életkor esetében hazánk tehát a középmezőnyben állt (24,9 év), a lenti grafikonon jól látható, hogy Magyarország viszonylag magasan, a 23 ország közül a harmadikként, 19,8 éves korban húzza meg a határt.

A katolikus Írország esetében figyelhető egyedül erősebb párhuzam: az országban egyaránt magasra teszik mind az ideális (26,2 év), mind a túl fiatal életkort (20,8 év).

6. ábra Meddig túl fiatal egy nő a gyermekvállaláshoz?

Összehasonlítva a nők ideális, illetve korai gyermekvállalásának életkorára vonatkozó átlagokat kiderül, hogy mindegyik országban úgy vélik, ha egy nő meg is érik arra, hogy gyermeket vállaljon (átlagosan 19,2 évesen), az ideális kor a szülésre ehhez képest átlagosan csak öt-hat év elteltével érkezik el (átlagosan 25 évesen). A következő táblázat jól példázza, hogy leginkább a posztoszocialista országokban (és Finnországban) közelít a két érték egymáshoz. Ukrajnában, Oroszországban, Bulgáriában (és Észtországban) úgy vélekednek a megkérdezettek, hogy ha egy nőnek ugyan már nem korai anyává válnia, mégis jobb, ha vár a szüléssel még 3,4-4,6 évet. Spanyolországban, Svájcban, Hollandiában és Ausztriában ez az intervallum eléri, illetve meghaladja a 7 évet is.

3. táblázat Az ideális és a túl korán anyává válás életkora közötti eltérés (átlagév)

UA	RU	BG	EE	FI	HU	PL	SL	SK	IE	DK	GB
3,4	3,5	4,6	4,6	5,0	5,0	5,2	5,2	5,3	5,4	5,6	5,7
SE	FR	PT	BE	NO	DE	CY	AT	NL	CH	ES	átlag
6,2	6,2	6,2	6,2	6,4	6,4	6,5	7,0	7,2	7,4	7,4	5,7

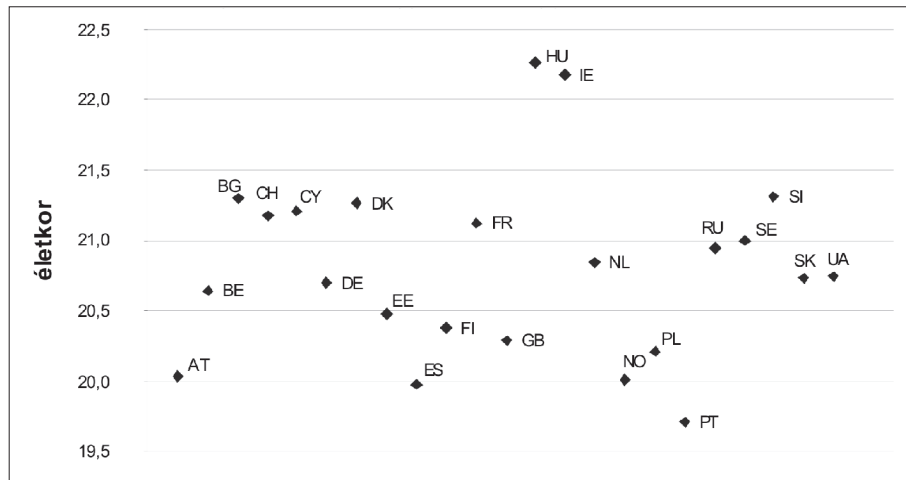
Korai apaság. Nemzetközi kitekintés

Az országok a túl fiatalon anyává váláshoz hasonlóan vélekednek a túl fiatalon apává válás életkorának meghatározásánál annyi különbséggel, hogy a férfiak azon életkorát, mikor is már nem korai gyermeket vállalniuk, átlagosan másfél évvel magasabban határozzák meg, mint a nőket.

Írország, ahogyan a túl fiatalon anyává válást, úgy a túl fiatalon apává válás életkorát is magasra teszi (22,2), de az apák esetében hazánk áll az első helyen: Magyarországon a megkérdezettek úgy gondolják, 22,3 éves kor előtt nem tanácsos a férfiaknak gyermeket vállalniuk. Portugália szerepe itt változatlan: ahogy a nők, úgy a férfiak esetében is ők teszik a legfiatalabbra a túl korai szülővé válás életkorát (19,7 év).

Az ideális és a túl fiatal életkort összehasonlítva a nőkéhez hasonló eltéréseket kapunk a férfiakra vonatkozóan is. A magas ideális apává válás életkort meghatározó Ciprus, Svájc, Spanyolország és Hollandia szintén inkább a középmezőnyben szerepel a túl korai apává válás vizsgálatánál; az ideális gyermekvállalást szintén Oroszország és Ukrajna tette a legfiatalabb életkorra, de a túl fiatalon apává válásnál sem ők adták meg a legalacsonyabb életkort, hanem szintén Portugália.

Az anyasághoz hasonlóan, az apaság ideális és korai időzítésére is szintén igaz, hogy mindegyik országban úgy vélik, ha egy férfi meg is érik arra, hogy gyermeket vállaljon (átlagosan 20,8 évesen), az ideális kor ehhez képest később érkezik el: férfiak esetében körülbelül hat év elteltével (átlagosan 26,9 évesen). A következő táblázat ugyanúgy példázza, hogy leginkább a posztoszocialista országokban (valamint Írországban, Észtországban és Finnországban) közelít a két érték egymáshoz: Oroszországban és Ukrajnában 5 év alatt van a különbség. A legnagyobb eltérés Spanyolország, Ciprus esetében figyelhető meg, ahol az intervallum 8 év körül mozog.

7. ábra Meddig túl fiatal egy férfi a gyermekvállaláshoz?

4. táblázat Az ideális és a túl korán apává válás életkora közötti eltérés (átlagév)

RU	UA	BG	IE	EE	FI	PL	HU	DK	SL	SK	GB
4,6	4,6	5,1	5,3	5,3	5,4	5,5	5,5	5,5	5,7	5,9	6,1
FR	SE	NO	BE	PT	DE	NL	AT	CH	CY	ES	átlag
6,1	6,1	6,5	6,6	6,6	6,7	7,0	7,3	7,3	7,8	8,1	6,1

A korai anyaság és apaság átlagéletkorai közötti eltérés

Mint említettük, az országok átlagosan másfél évvel teszik magasabbra a túl fiatalon apává válás életkorát a nőkéhez képest. Megvizsgálva az egyes országok értékeit, megmutatkozik, hogy Spanyolországban a legkisebb a különbség (0,7 év), hisz nőt és férfit egyaránt fiatalnak vélnek, ha 19-20 éves kor előtt válik szülővé. A legnagyobb eltérést pedig azért is érdemes kiemelni, mert pont hazánk esetében figyelhető meg: Magyarországon úgy vélik, a nőkhöz képest átlagosan 2,4 évvel idősebb korban érik el a férfiak azt a kort, amikor már nem korai apává válniuk. A további legnagyobb különbségek szintén posztoszocialista országokban: Bulgáriában, Ukrajnában, Szlovákiában és Oroszországban figyelhetők meg.

A korai szülővé válás életkori normái társadalmi csoportok szerint Magyarországon

A korai szülővé válás életkori normáját a magyarországi adatok tükrében szintén vizsgáltuk iskolai végzettség, településtípus, életkorcsoportok, vallásgyakorlás és a nem változó szerint egy lineáris regressziós modellben. Szignifikáns különbség azon-

ban csak egy esetben, a vallásra vonatkozóan találtunk, és csak az apává válás esetében. A táblázat alapján (5.) kimutatható, hogy azok, akik részt vesznek (vagy gyakrabban vesznek részt) vallási szertartáson, idősebb életkorra helyezik azt az életkort, amikor még túl fiatal egy férfi ahhoz, hogy apává váljon. Úgy tűnik, hogy a túl fiatal szülővé válás ideális életkora társadalmi-demográfiai csoportok szerint kevésbé meghatozott, mint az ideális életkor.

5. táblázat Meddig túl korai, hogy egy férfi szülővé váljon?
(Regressziós egyenlet)

	A túl korai anyává válás kora N=721		A túl korai apává válás kora N=702	
	b	Béta	b	Béta
Konstans	20,434		21,834	
Iskolai végzettség ¹	0,329	0,066	0,272	0,044
Település ²	0,112	-0,025	0,054	0,009
Kor ³	-0,97	-0,029	-0,028	-0,007
Vallás ⁴	-0,252	-0,047	-0,539	-0,081*
Nem ⁵	-0,271	-0,038	0,335	0,058

Iskolai végzettség változó kategóriái: 1= alapkörű végzettség, 2=középfokú végzettség, 3=felsőfokú végzettség.

² Település változó kategóriái: 1=nagyváros, 2=kisváros, 3=falu.

³ Kor változó kategóriái: 1=15–25 éves, 2=26–35, 3=36–50, 4=50 felett

⁴ Vallás változó kategóriái: 1=legalább hetente jár szertartásra, 2=ritkábban, 3=soha.

⁵ Nem változó kategóriái: 1=férfi, 2=nő.

* p < 0,05; ** p < 0,01.

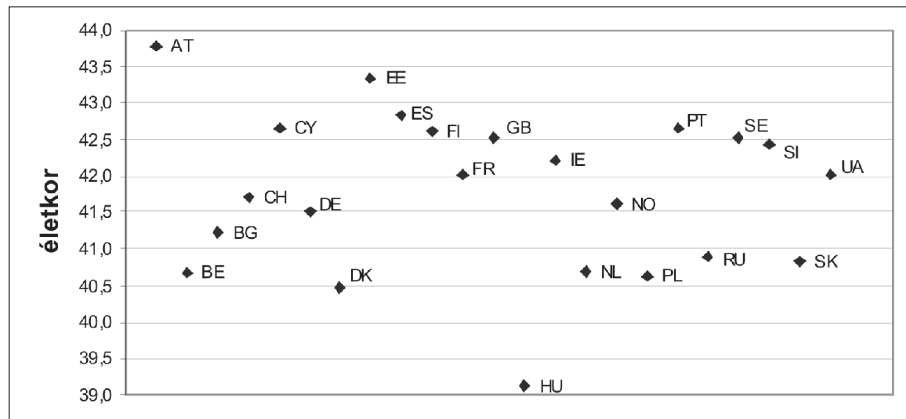
MIKOR KÉSŐI A GYERMEKVÁLLALÁS?

Késői anyaság. Nemzetközi kitekintés

A korai szülővé válás ellentétéként megvizsgáljuk, hogy a különböző országokban mely életkor fölött tartják túl idősnek az anyákat és apákat, hogy (további) gyermeket vállaljanak. Míg a korai szülővé válásra vonatkozó kérdés egyértelműen az első gyermek megszületését foglalta magában, addig a túl késői gyermekvállalás esetében a kérdőív nem tért ki arra, hogy hányadik gyermekről van szó. Így a válaszokat úgy kell értelmezni, hogy a megkérdezett egyaránt vélekedhetett az első, avagy a többedik gyermek túl késői megszületéséről.

A vizsgálatban szereplő országokban úgy gondolják, hogy átlagosan 41,8 éves kor után már túl idős egy nő ahhoz, hogy (újabb) gyermeket vállaljon. A 8. ábrát megvizsgálva Ausztriában figyelhető meg a legmagasabb érték, 43,8 év, ezt követi Észtország (43,3 év), Spanyolország (42,8 év) és Portugália (42,6 év). Hazánk szintén kiemelt szerepet játszik, hiszen az országok közül Magyarországon a legalacsonyabb ez az átlag életkor. Úgy gondoljuk, hogy egy nőnek 39 éves koráig szabadna megszülnie utolsó gyermekét, ami nemcsak 4,6 évvel fiatalabb életkor, mint a szomszédos Ausztriában,

hanem az átlagtól való legnagyobb eltérés (2,7 évvel). A posztszocialista országok ha nem is mind, de Lengyelország, Szlovákia és Oroszország szintén alacsonyabbra teszik ezt az életkort, s ebben megegyeznek Dánia, Belgium és Hollandia szintén hasonlóan alacsony értékeivel.

8. ábra Mikortól túl idős egy nő ahhoz, hogy megfontolja a gyermekvállalást?

Érdeemes megfigyelni, hogy az országok mely életkort adták meg a nők számára ideális első gyermekvállalásként (24,9 év), s mit gondolnak, ehhez képest még mekkora az az időszak, ami még rendelkezésükre áll további gyermek(ek)et vállalni. Az összes ország tekintetében ez az időintervallum átlagosan majdnem 17 év. A következő táblázat (6.) pedig megmutatja, hogyan változik ez az érték országonként. Míg az ideális és a túl fiatal anyaság életkor közötti legkisebb különbség egyértelműen a posztszocialista országoknál mutatkozott, addig itt ez a jelenség nem figyelhető meg. Hollandiában és nálunk, Magyarországon legrövidebb, körülbelül 14 év ez az életszakasz, míg Észtországbán, Ukrajnában pedig a leghosszabb, eléri majdnem a 20 évet is.

6. táblázat Az ideális és a túl későn anyává válás életkora közötti eltérés (átlagév)

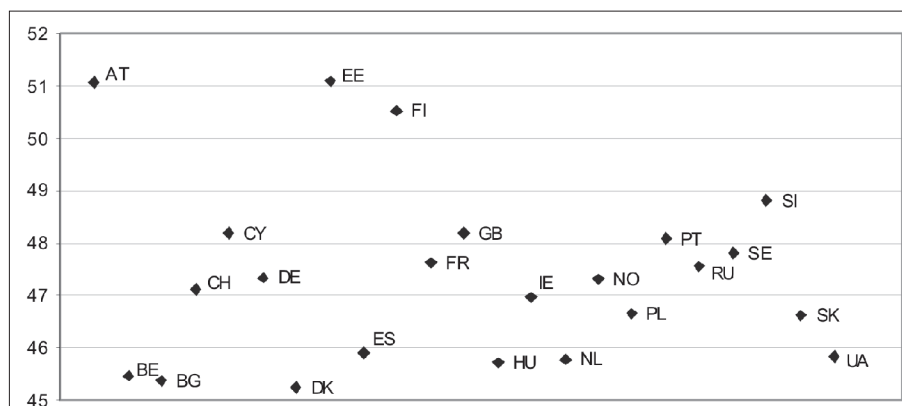
NL	HU	DK	CH	BE	DE	IE	ES	NO	SK	FR	CY
14,0	14,3	14,9	14,9	15,00	16,0	16,0	16,1	16,3	16,4	16,5	16,5
PL	SE	BG	GB	SL	AT	PT	RU	FI	UA	EE	összes
16,7	16,8	17,5	17,8	17,9	18,2	18,2	18,3	18,5	19,8	19,9	16,9

Késői apaság. Nemzetközi kitekintés

A nőkénél jóval magasabbra teszik a társadalmak az (újra) apává válás legkésőbbi időpontját, valamint nagyobb az életkori különbség a nők és férfiak között a túl későn,

illetve túl fiatalon szülővé válás esetében. Mindkettő mögött természetesen biológiai magyarázat is húzódik. Míg a túl fiatal szülők esetében az apák életkorát átlagosan két évvel későbbre, a túl idős esetében 5,6 évvel későbbi életkorra (átlagosan 47,4 éves korra) teszik a megkérdezettek. Ausztria és Észtország, az anyákéhoz hasonlóan, szintén magas (51,1 év) kort határoz meg a férfiak számára is, mint utolsó gyermekvállalásuk idejét. Az előzetes várakozásaink alapján úgy gondoltuk, hogy a skandináv államok az átlagtól nagyobb értékest mutatnak majd akár az ideális, a túl fiatal, valamint a túl idős szülők esetében, de csak itt, a túl idős apák esetében figyelhető meg számottevő különbség, s csak Finnország esetében, ahol szintén magas ez az életkor: 50,5 év.

A legfiatalabb életévet megadóbb országok csoportja itt homogénebb, mint az anyák esetében, és szinte ugyanazon országok alkotják, de a csoportba bekerült Bulgária is. Érdekes, hogy Spanyolországban viszonylag magasra teszik az anyák életkorát az utolsó szülésre vonatkozóan (42,8 év), ám az apákét alacsonyra (45,9 év) a többi országhoz képest.

9. ábra Mikortól túl idős egy férfi ahhoz, hogy megfontolja a gyermekvállalást?

Vizsgálatunk alapján kiderül, hogy a férfiaknak átlagosan körülbelül négy évvel hosszabb életszakasz áll rendelkezésükre az ideális első, és az utolsó gyermekük megszületése között (20,6 év), mint a nőknek (16,9). Mint az anyáknál, itt is Magyarországon és Hollandiában (és Spanyolországban) a legrövidebb ez a szakasz (18 év), és szintén Észtországban, Finnországban a leghosszabb, ahol 24,7-25,3 év is lehet.

7. táblázat Az ideális és a túl későn apává válás életkora közötti eltérés (átlagév)

ES	HU	NL	BE	DK	CH	BG	CY	IE	DE	SK	FR
17,8	18,0	18,0	18,3	18,5	18,6	19,0	19,2	19,5	19,9	20,0	20,4
UA	SE	NO	PL	PT	SL	GB	RU	AT	FI	EE	összes
20,5	20,7	20,8	21,0	21,8	21,8	21,8	22,1	23,8	24,7	25,3	20,6

A késői anyaság és apaság átlagéletkorai közötti eltérés

Az országok átlagosan 5,6 évvel teszik későbbre a túl későn apává válás életkorát, mint a túl későn anyává válását. Míg a korai szülővé válás esetében a legnagyobb különbség a nemek között a poszt-szovjet országokban mutatkozott, jelen esetben ez nem mondható el. A legnagyobb különbség Finnországban figyelhető meg (7,9 év), bár őket az észtek (7,8 év), az osztrákok (7,3 év), az oroszok (6,7 év), majd a magyarok követik 6,6 évvel. A legkisebb különbség a túl késői szülővé válásnál – mint ahogyan a túl korainál is – Spanyolországban mutatkozott: 3,1 év, viszont őket szintén poszt-szovjet országok követik: ukránok (3,8 év) és bolgárok (4,2 év).

A késői szülővé válás életkori normája társadalmi csoportok szerint Magyarországon

A késői szülővé válást is tovább vizsgáltuk iskolai végzettség, településtípus, életkorcsoportok, vallásgyakorlás és a nem változó szerint.

8. táblázat Mikortól túl idős valaki ahhoz, hogy szülővé váljon?
(Regressziós egyenlet)

	A túl késői anyává válás kora N=704		A túl késői apává válás kora N=636	
	b	Béta	b	Béta
Konstans	39,549		43,356	
Iskolai végzettség ¹	0,574	0,080*	0,565	0,051
Település ²	-0,527	-0,083*	0,313	0,032
Kor ³	-0,009	-0,002	0,642	0,092*
Vallás ⁴	0,132	0,017	0,011	0,035
Nem ⁵	-0,291	-0,028	-0,058	0,165

Iskolai végzettség változó kategóriái: 1= alapfokú végzettség, 2=középfokú végzettség, 3=felsőfokú végzettség.

² Település változó kategóriái: 1=nagyváros, 2=kisváros, 3=falu.

³ Kor változó kategóriái: 1=15–25 éves, 2=26–35, 3=36–50, 4=50 felett

⁴ Vallás változó kategóriái: 1=legalább hetente jár szertartásra, 2=ritkábban, 3=soha.

⁵ Nem változó kategóriái: 1=férfi, 2=nő.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

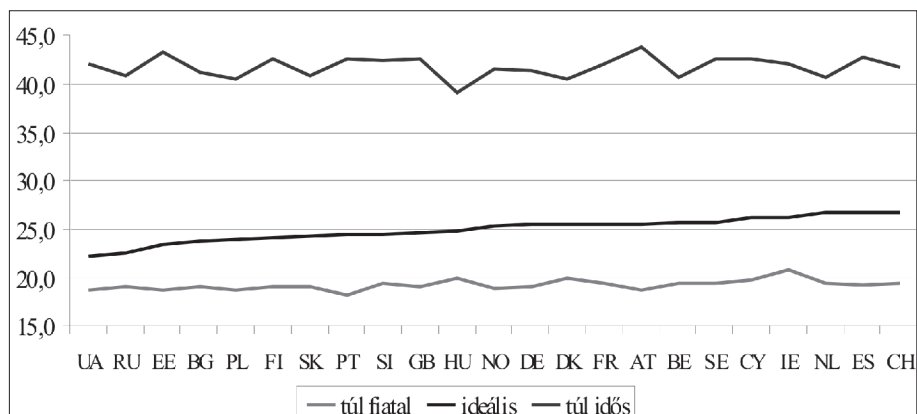
A fenti táblázatból kiderül, hogy az iskolai végzettség és a település változónak volt egyedül szignifikáns hatása a túl késői anyává válás életkorának meghatározásában. Az iskolai végzettség a következőképpen hatott: minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál későbbre helyezi azt az időpontot, amikor már túl késő gyermeket vállalni. A település változó pedig úgy hat, hogy minél nagyobb településen él valaki, annál későbbre helyezi ezt az időpontot.

A túl késői apává válás életkor meghatározásában csak a kornak volt szignifikáns hatása: minél idősebb korcsoportba tartozik valaki, annál későbbre teszi azt az élet-

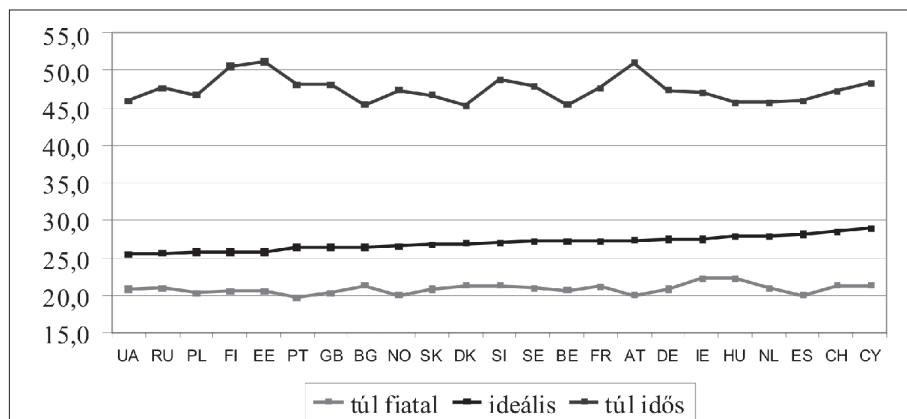
kort, amikor már túl késő apává válni. Ebben az is szerepet játszhat, hogy az idősebb korcsoportok tradicionálisabb értékrenddel rendelkeznek, ahol is a férfiakra kevésbé vonatkoznak életkori normák, sokkal inkább hatnak az olyan társadalmi normák, melyek bizonyos egzisztenciát várnak el a férfitól.⁵

A SZÜLŐVÉ VÁLÁS IDŐINTERVALLUMAI

Napjainkban a felnőtté válás folyamata egyre hosszabb és későbbi időszakot ölel fel, és különböző társadalmakban más és más kritériumokat foglal magában. A 10. ábrán összehasonlítva a korai és késői szülővé válás életkorát, érdemes kiemelni Ausztria és Magyarország eredményeit.

10. ábra A nők túl fiatal, ideális és túl idős életkora az anyává váláshoz

11. ábra A férfiak túl fiatal, ideális és túl idős életkora az apává váláshoz

5 Érdekes lenne ezt tovább vizsgálni, hogy mi állhat a háttérben, azonban jelen tanulmány keretei ezt nem teszik lehetővé.

Ausztria termékenysége köztudottan a legalacsonyabb volt Európában a két világháború után. Az ezt követő erős gazdasági fellendülés, a gyermekvállalást elősegítő jóléti- és családpolitikai intézkedések nemcsak az 1977-ig tartó baby-boomot eredményezték az országban, de a gyermekvállalást elősegítendően széles körben kiépültek a megfelelő intézményi hátterek. Feltehetőleg jórészt ennek is köszönhető, hogy az osztrákok esetében tapasztalható a legszélesebb időintervallum az anyai szerepre: a megkérdezettek véleménye szerint a nőknek 18 és 44 éves koruk között, összesen mintegy 26 év áll rendelkezésükre. Magyarországon, ahol a mai napig nincs megfelelő intézményi háttér,⁶ ez a sáv a legkeskenyebb: kb. 20–39 éves kor között csak 19 év. A férfiak apává válásának ideális életkorának időintervalluma szintén az osztrákok esetében a legtágabb: 20 és 51,1 éves koruk között összesen 31 év áll rendelkezésükre, és szintén a magyarok esetében a legszűkebb: 22,3 és 45,7 éves koruk között mindösszesen 23,4 év.

A gyermekvállalásra alkalmasnak tartott szűk magyarországi időintervallum igen csak szemben áll azokkal a kutatási eredményekkel és tényekkel, miszerint a magyarok – akár rendszerváltás előtt, akár utána – család- és gyermekközpontúak. Nem sokkal a rendszerváltás után egy nemzetközi kutatás (Pongrácz 2001) öt országban (Kelet- és Nyugat-Németország, Oroszország, Lengyelország, Magyarország) vizsgálta a kisgyermeket nevelő családok családi életnek, illetve a munkának, a hivatásnak az egyén életében játszott szerepét és jelentőségét, amelyből kiderült, hogy a magyarok 81 százaléka fontosabbnak tartotta a családot, mint a hivatást, illetve a hivatást senki nem helyezte a család elé. Tíz év elteltével, 2000-ben alig változtak ezen eredmények: a kisgyermekes szülők 75 százaléka a családot, és csak 4-5 százaléka a hivatást tekintette fontosabbnak. 2003-ban pedig egy 12 európai országra kiterjedő vizsgálat (Pongrácz 2005) is megerősítette a magyarokra továbbra is igaz, családra vonatkozó tradicionális értékrendjét, mely fiatalokra és idősebbekre, valamint nőkre és férfiakra egyaránt igaznak bizonyultak.⁷ Úgy látszik tehát, hogy a magyarok kimagasló családcentrikussága csak a tradicionális családmodell szoros kereteiben értelmezendő. Fontosnak tartják ugyan a családot, de csakis a tradicionális családmodell szerinti életkori normák betartásával. Azaz hiába első a család, egy nő csak 20 és 39 éves kora között, egy férfi pedig csak 22 és 46 kora között vállaljon gyermeket.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunk egy leíró jellegű kutatás eredményeiről számol be, s a szülővé válás ideális életkorára és lehetséges időintervallumára koncentrál. Vizsgáltuk a felnőtté válás folyamatának három jelentős mérföldkövét: az élettársi kapcsolat kialakítását, a házasságot és a gyermekvállalást, valamint azt is, hogy a gyermekvállalást az országok vajon a felnőtté válás folyamatához sorolják-e. A dolgozatban elsősorban a magyarországi viszonyokra fókuszáltunk, ugyanakkor ahol lehetett, az országot nemzetközi

6 Kevés bölcsődei és óvodai férőhely, részmunkaidős állások alacsony száma, illetve, hogy nincs jelen a *share job* intézménye, amikor két kismama egymást váltva és kisegítve vállal egy teljes állású munkát, stb.

7 Ezzel párhuzamosan Hollandia és Németország mutatkozott a legkevésbé tradicionálisnak, ahol a nők tagadták a nők tradicionális szerepét.

összehasonlításban is bemutattuk. Elsősorban attitűd jellegű kérdéseket vizsgáltunk. Arra kerestük a választ, hogy az emberek mit gondolnak, mikor ideális szülővé válni, illetve mikor túl fiatal és mikor túl idős valaki ahhoz, hogy szülővé váljon. A magyarországi adatokat tovább elemeztük iskolai végzettség, életkor, településtípus, a vallásgyakorlás rendszeressége, valamint nemek szerint.

A felnőtté válás három életeseményének sorrendjére vonatkozóan azt találtuk, hogy a vizsgált 23 ország szerint a kohabitáció és házasság között a nőknél ideálisan átlagosan 2,5 évnek, a férfiaknál 3 évnek kellene eltelnie. A házasság és a gyermekvállalás ideálisnak gondolt időzítése között ennél kisebb különbséget találtunk: a nőknél 0,7 év, a férfiaknál 0,9 év. Az együttélést tehát kicsivel az első gyermek megszületése előtt szükséges felváltani házasságra. Magyarország kivételével a gyermekvállalást inkább a volt szocialista országokban tartják a felnőtté válás egyik mutatójának; a legkevésbé lényegesnek Svédországban és Norvégiában. A három esemény Portugáliában és a keleti országokban áll időben egymáshoz legközelebb, és Ausztriában a legmesszebb.

A gyermekvállaláshoz kapcsolódóan kiderült, hogy ahhoz, hogy valakit Magyarországon felnőttnek tekintsenek, nem szükséges hogy gyermeke legyen. Hazánk ezzel a keleti blokkból kiszakadva közvetlenül a skandináv államok véleményét osztja.

Az ideális szülővé válás életkorát a kelet-európai országokban inkább fiatalabb életkorra teszik, mint a nyugat-európai országokban. Az ideális anyaság életkora a 23 ország átlagában 24,9 év, az apaságé 26,9 év. Magyarországon 24,9 és 27,7 év az ideális életkor az első anyaságra és apaságra, ami a nők esetében kb. 2,4 évvel kevesebb, mint a nők tényleges átlagéletkora az első gyermek születésekor. Az adatokat tovább elemezve elmondható, hogy hazánkban a fiatalabb korosztály idősebb életkorban gondolja az ideális szülővé válást, mint az idősebb korosztály. A nagyobb települések lakói viszont csak az anyává válás esetében, a magasabb iskolai végzettségűek pedig csak az apává válás esetében vélekedtek szignifikánsan hasonlóan. A nemek tekintetében elmondható, hogy a nők magasabb életkort tartanak ideálisnak az apává válásra, mint a férfiak.

A túl korai és túl késői szülővé válásnál a kelet-nyugati választóvonal már nem mutatható ki. Az országok úgy gondolják, egy nő átlagosan 19 éves kor előtt túl fiatal ahhoz, hogy gyermeke szülessen. Nem található olyan összefüggés, hogy ahol alacsony az ideális életkor az anyává válásra, ott a túl fiatal anyává válás életkora is alacsony, ez alól csak Írország kivétel, ahol mindkettő viszonylag magasabb. Kiderült, a társadalmak úgy vélik, hogy ha egy nő meg is érik arra, hogy gyermeket vállaljon, az ideális kor a szülésre ehhez képest átlagosan csak öt-hat év elteltével érkezik el számára, 25 éves kor körül. Az országok átlagosan másfél évvel magasabban határozzák meg a túl korai apaságot, mint a túl korai anyaságot. A férfiakat 21 éves kor után már nem tekintik túl fiatalnak ahhoz, hogy gyermeket vállaljanak, de csak 8 évvel később tartják szükségesnek, hogy először gyermeket vállaljanak. Magyarországon 19,8 éves kora előtt tartanak egy nőt túl fiatalnak ahhoz, hogy megszüljön első gyermekét, és 22,3 éves korban egy férfit, hogy apává váljon. A mélyebb elemzés szignifikánsan azt mutatta ki, hogy az aktívabb vallásgyakorlók későbbre teszik a túl korai apává válás életkorát (23,4 év).

A késői szülővé válás vizsgálatába mind az első, mind a többedik gyermek vállalása beletartozott. Európában egy nőt 42 éves kor után, egy férfit 47 éves kora után már idősnek tartanak ahhoz, hogy (újabb) gyermeket vállaljon. Hazánkban legalacsonyabb

ez az érték mind a nőkre és mind a férfiakra vonatkozóan, mert úgy gondoljuk, hogy egy nő 39 éves kor után, egy férfi pedig 45,7 éves kora után ne vállaljon gyermeket. Hazánkban, minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, illetve minél nagyobb településen él, annál későbbre helyezi a nők ezen életkorát, illetve minél idősebb, annál későbbre a férfiakét.

A gyermekvállalásra ideális életszakaszt az osztrákok gondolják a leghosszabbnak mind a nők és férfiak életében, míg a legrövidebbnek a magyarok tartják, szintén mindkét nem esetében. A magyarok családcentríkussága ennek függvényében csak a tradicionális családmodell kereteiben értelmezhető: fontosnak tartják ugyan a családot, de csakis a tradicionális családmodell szerinti életkori normák betartásával.

IRODALOM

- Beck, U. (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Századvég.
- Billari, F.C. (2005): Partnership, Childbearing And Parenting: Trends of the 1990s. In Macura, M.– MacDonal, A.L.– Haug, W. eds.: *The New Demographic Regime. Population Challenges and Policy Responses*. New York and Geneva: United Nations, 63–94.
- Billari, F.C.–Castiglioni, M.–Castro, M.T.–Michielin, F.– Ongaro, F. (2002): Household and Union Formation in a Mediterranean Fashion: Italy and Spain. In Klijzing, E. –Corijn, M. eds.: *Fertility and Partnership in Europe: Findings and Lessons from Comparative Research*. Vol. II. New York–Geneva: United Nations, 17–41.
- Billari, F.C.–Wilson, C. (2001): Convergence towards Diversity? Cohort Dynamics in the Transition to Adulthood in Contemporary Western Europe. *MPIDR Working Paper WP*, 2001–039.
- Binstock, R.H.–Shanas, E. eds. (1976): *Handbook of Aging and the Social Sciences*. New York: Van Nostrand Reinhold, XVI(684).
- Demográfiai évkönyv 2007*. (2008) Budapest: KSH.
- Furstenberg, F.F.Jr.–Kennedy, S.–McCloy, V.C.– Rumbaut, R.G.–Settersten, A.R.Jr. (2003): Between Adolescence and Adulthood: Expectations about the Timing of Adulthood. *Research Network Working Paper*, 1: 2–22.
- Heckhausen, J. (1999): *Developmental Regulation in Adulthood: Age-Normative and Sociostructural Constraints as Adaptive Challenges*. New York, NJ: Cambridge University Press.
- Kamarás F. (2005): Családalapítás és gyermekvállalás Európában. Kérdések és kérdőjelek. In Nagy I.–Pongrácz T. –Tóth I.Gy. szerk.: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI–Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 87–101.
- Kohler, H.P.–Billari, F.C.–Ortega, J.A. (2002): The Emergence of Lowest-low Fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review*, 28(4): 641–681.
- Kohli, M. (1993): A foglalkozási életút intézményesülése és individualizálódása. *Replika*, 9–10: 161–177.
- Lesthaeghe R.–van de Kaa D.J. (1986): Twee demografische transitities? [Two Demographic Transitions?] In Lesthaeghe R.–van de Kaa D.J. eds.: *Bevolking - Groei en Krimp, Mens en Maatschappij*. Deventer: Van Loghum Slaterus, 9–24.
- Marini, M.M. (1984): Age and Sequencing Norms in the Transition to Adulthood. *Social Forces*, 63: 229–44.

- Neugarten, B.L.–Moore, J.W.–Lowe, J.C. (1965): Age Norms, Age Constraints and Adult Socialization. *American Journal of Sociology*, 70: 710–717.
- Pongrácz T.-né (2001): A család és a munka szerepe a nők életében. In Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I.Gy. szerk.: *Szerepváltozások. Jelentés a nők helyzetéről*. Budapest: TÁRKI–Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 30–45.
- Pongrácz T.-né (2005): Nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai. In Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I.Gy. szerk.: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*. Budapest: TÁRKI–Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 73–82.
- Population Statistics 2006*. (2006) EU Communities.
- Settersten R.Jr. (2003): Age Structuring and the Rhythm of the Life Course. In Jeylan T. Mortimer, J.T.–Shanahan, M.J. eds.: *Handbook of Life Course*. US: Springer, 81–98.
- Somlai P (1999): A sokféleség zavara: a családi életformák pluralizációja Magyarországon. *Demográfia*, 1–2: 38–47.
- Somlai P (2000): Meghatározások, avagy miről szól a család válsága? In Spéder Zs. –Tóth P. szerk.: *Emberi viszonyok*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég.
- Spéder Zs.–Kapitány B. (2006): Szülővé válás az ezredforduló után: a strukturális körülmények és a tudati tényezők szerepe az első gyermek vállalásakor. In Kolosi T.–Tóth I.Gy. –Vulkovich Gy. szerk.: *Társadalmi riport 2006*. Budapest: TÁRKI.
- Spéder Zs.–Kapitány B. (2008): Az élettársi kapcsolatban élők házasságkötése. *Párkapcsolatok* című konferencia, 2008. november 25.
- Thornton, A. (2001): The Developmental Paradigm, Reading History Sideways, and Family Change. *Demography*, 38(4): 449–465.
- Tóth O. (1993): A szülővé válás időzítése az életútban. *Szociológiai Szemle*, 3–4: 121–135.